

Kíméletlen identitáskeresés

Kiss Judit Ágnes: *Irgalmasvérnő*

ki kezébe veszi és
elolvassa Kiss Ju-
dit Ágnes *Irgalmasvérnő*

ALEXANDRA KIADÓ,
2006

egymással a véget nem
érő keresés közben.

című kötetét, sok mindenre fog gondolni: szabadszájúságra, szexre, nyelvjátékra, énlírára, gondolni fog dallamra, esztétikára és intertextualitásra – de arra biztosan nem, hogy első kötettel van dolga.

Kiss Judit Ágnes verseivel már találkozhattunk több hazai folyóiratban. Szövegei már akkor is figyelemre méltó ötletességgel, kifinomult formaérzékkel és néhol megdöbbentő szókimondással hívták fel magukra figyelmünket. A már érezhetően kiforrott hangnem ellenére mégis kérdésesnek tűnt: hogyan lesz ebből kötet?

Irgalmasvérnő ötvenhat versen keresztül csalogatja az olvasót önmagába. Néhol kitörő szenvedéllyel, néhol pedig érzéki sutogással. Mégis, a kötet olvasása közben kevés tudomást szerzünk Irgalmasvérnőről a konkrét történések szintjén. A sokszor vallomásszerű szövegek mögött azonban ott sejlik egy (élet)történet, melyet nekünk, befogadóknak kell felépítenünk, létrehozva a magunk Irgalmasvérnőjét, aki az újraolvasás(ok) során egyre erősebben fog elélni tárulni. A lebegtetett sztori legerősebb vonala mégis Irgalmasvérnő azon identitáskeresése lehet, amelyet különböző fogalompárok próbál létrehozni. Tér és idő kapcsolata, test és lélek viszonya, férfi és nő ellentéte. Ezek révén gyakran válik el-entmondásossá a kötet (ám sosem következetlenül). Sokszor fordul elő, hogy az egyik versben megfellebbezhetetlennek tűnő kijelentését néhány oldallal később homlokegyenest megcáfolja. A szövegek így nemcsak felelgetnek, hanem szinte vitatkoznak

Térben gyakran eléveled. Vagy „magával ütközik frontálisan” (*Diagnózis*), vagy mással képtelen közös utat találni:

*Minék tagadjam? Közös útra vártam,
vagy legalább egy kereszteződésre,
ahol egymásba nyílnánk... Magyarázsam?
Hiába tágulunk bele a térbe,*

*mindez csak látszat, lázálom, mese,
mert síkjainknak nincsen metszete.*

(*Geometria*)

Időben viszont biztos talajon áll. A jövőről csak akkor beszél, mikor az elmúlás gondolata foglalkoztatja, de a *Kárpediem* című versben még ezt is gyorsan elhessegeti magától.

Egyetlen olyan szöveget találunk a kötetben, amely egyértelműen a jövőre reflektál. Az *Induló* dallamos iróniával vázolja fel az esetleges jövőképet. Anyaság, fogatlan öregasszony, „azután meg friss tetem” és a verset lezáró összegzés:

*Éljen bát e szívvidító,
dicsőséges szép jövő! –
És abová elföldelnek,
biztos bolondgomba nő.*

Az időhöz való viszonyból előrevetíthető, hogy test és lélek kapcsolatából melyiket fogja előnyben részesíteni Irgalmasvérnő. Bizonytalanságában előfordul ugyan, hogy kizárólag a lélek szintje jut szóhoz, testi életéről azonban sokkal több dolgot fog elárulni. Bal-

ladát énekel nekünk időben eltűnt férfiakról, „rosszalkodásairól”, várandósságáról. Persze nem lehet leválasztani a lelki tényezőket a testiekről – Irgalmasvérnő legtöbbször érzelmeit is testének horizontjából határozza meg. Csakhogy magához a testhez való viszonya sem egyértelmű. Nem ad határozott választ hedonizmusára, inkább önemésztő számvetésekkel próbálja magát mentetgetni. Előfordul, hogy „a test bőrbe kötött szégyen, szar-tasak” (*Testi mesék*), és elárulja Irgalmasvérnőt. Olyan is van, hogy szinte érthetetlen objektivizmussal beszél róla:

*a szentségben s a kurvaságban
a testek éppúgy egyesülnek.
(Ofélia síratja Hamletet),*

és az is előfordul, hogy konkrét – mártírszerepre emlékeztető – okot ad életmódjára:

*ha mást épít mért baj ha engem rombol?
szóval én leginkább csak irgalomból
(Irgalmasvérnő).*

Identitáskeresésére jó példa, hogy az imént idézett *Irgalmasvérnő* című vers után két olyan fogalmi játékokkal teletűzdelt költemény következik, amelyeknek színtere a lélek, annak emóciói, illetve határai.

A férfi–nő problémakör azért nehezen megfogható, mert ugyan megpróbálhatunk referencia nélkül olvasni úgy, hogy Kiss Judit Ágnes nőiségét elfelejtve csak a szövegekre reflektálunk, a versek olvasása során viszont lehetetlen a szerző nemétől elvonatkoztatni. Persze lehet, hogy szót sem kéne pazarolnunk rá, hogy Irgalmasvérnő identitásának egyetlen bizonyossága nőisége, csakhogy ezt az önmeghatározást olyan vad stílusban végzi el, amely sokszor kíméletlenségbe csap át. Kíméletlenül ír. Erre a legjobb példa a *Ballada a kettős erkölcsről* című vers lehet, ahol az élet három fázisában hasonlítja össze a férfit és a nőt, végül levonja a konzekvenciát:

*a férfi vágyik testi szerelemre,
a nőnek meg csak baszhatnékja van.*

Nem az a furcsa, hogy nő használja a *baszás* szót, mert ezt már megszokhattuk. A kulcsmomentum az olvasói válasz lesz, amely először kérdés formájában fog megfogalmazódni: mit kezdünk ezekkel az agresszívan önreflektív szövegekkel, ha kizárjuk a referenciális olvasást? A legkézenfekvőbb válasz pedig természetesen a beleélés marad. Belekerülünk ugyanabba a bizonytalanságba, amelyben Irgalmasvérnő is benne van, és az olvasó (az adott történetfoszlányokból) felépítheti ugyan a maga két lábon járó Irgalmasvérnőjét, de hát Irgalmasvérnő is létrehozta a maga bizonytalan olvasóját, aki – ha néhol kételkedik is a lírai én szavában, de – mégiscsak átéli a helyzetét, és minél tovább olvassa a kötetet, annál jobban elfelejti a férfi–nő kapcsolatot vizsgálni.

Az *Irgalmasvérnő* mint kötet nem tökéletes, de mindenképpen összefüggő, impresszív rendszert alkot. A szerkesztés kerekessége nemcsak a ciklusok szintjén fog érvényesülni (az első és az utolsó rész címe egyaránt *Portfólió*), hanem a versek horizontjában is. Mert a kötet első és utolsó versében találhatjuk meg egyedül a versírás folyamatának nyomait. De míg a kötetindító *Portfólióban* „bamba képpel” ír verset Irgalmasvérnő, addig a kötetzáró *Epistólában* már egyértelmű emóciókkal viszonyul az íráshoz, tárgyalva annak hiábavalóságát – és ez a felismerés juttatja el az utolsó sorokhoz:

*Nem kell már a babér, csak
a szárazbablevesembe,
mellyel a számat jól betömöm, s csak
hallgatok inkább,
mintsem zengjem egy új művét a
középszerűségnek.*

Egyedül az *Egy éjjeliedényről* című vers lóg ki a második ciklusból (*Graffiti*), amely ugyan társítható az utolsó ciklusban talál-

ható *Minden házasság támasza, talpköve a vécépapír – mondta anyám mindig* című költeménnyel, azonban a hasonlóság hártója igen vékony. A nyolc ciklusba komponált kötet legérdekesebb megoldása – amit pedig aligha lehet hibának felróni – a negyedik rész lesz, amely a *Panoptikum* címet viseli. Az epizódyszerűen közbeékelte ciklus első versében Irgalmasvérnő álmában a halottak vonatán utazik, ahol a szerelem különböző formái tárulnak elé. De *Renalmé*, aki még bízik Julien szerelmében, *Ofélia*, aki Hamletet siratja, vagy éppen *Vronszkij*, aki Anna halála után keres okot és okozatot, azonban választ nem lelve, csak a gyűlöletet hívhatja segítségül. Ezek a versek mind jó példát mutatnak Irgalmasvérnőnek, hogy milyen szenvedésekkel járhat a szerelem, akár tiltott az – mint a fenti esetekben –, akár megengedett, mint *Pénélope* kapcsán.

Az igényes szerkesztésen kívül a kötet másik figyelemre méltó jegye a formajáték. Kiss Judit Ágnes bármilyen formában képes megszólaltatni Irgalmasvérnőjét. Ha kell ügyesen lazítja a ritmust saját kedvére, másutt viszont mértani pontossággal építi fel a szöveget. Balladák, szonettek, népdalok mutatják a széles repertoárt, biztos kézzel írt makámakon és disztichono-

kon keresztül vezet az út egészen az ionicus a minoréig:

*Ne habozz hát,
ne bívatkozz
az erényre,
gyere, vetkőzz,
hogy a tested
simogassa,
vegye kézbe,
akinek kell.*

(*Kárpédiem*)

Intertextuális játékaik mérsékelték. Játszik Shakerpeare-re, Freudra, Babitsra, Petőfire, a már említett *Panoptikum*ban pedig egyértelműek az utalások, még ha nem halmozza is túl a játékokat. Ugyanez a mértékletesség jellemzi az egész kötetet. A szerelem – függetlenül testtől és lélektől – nem írja túl magát, a néhol egészen meghökkentő formai bravúroktól a versek nem csúsznak szét, a – Szócs Gézát, illetve Várady Szabolcsot idéző – fogalmi játékok pedig biztos kéz alatt születnek ebben a se nem *lemeztelenített*, se nem túlóltöztetett, ám mindenképpen erős, és kiforrott költészetet mutató (első!) kötetben.

FEKETE RICHÁRD

Fordulat?

Gutai István: *Gyönyörű a szibériai erdő (Vallomások, szociográfiák)*

artalmilag háromrészes a könyv: öt volt szibériai rabbal s két ötvenhatossal készült riport és paksi, sárpilisi szociográfia. Az első rész visszaemlékezés. A következő kettő arról a pillanatról szól, amikor a valóságosnak tudott világ kulissza lett, és szétrepedt. A változás ideje ez a hazában,

PRO PANNONIA
KIADÓI ALAPÍTVÁNY,
2005

az 1990-es, egyik magyarnak tán a fel-, másoknak inkább a részabadulás körüli éveké.

Hiányzik az embernek az az epikum, az a történetmondás, ami itt riportban, dokumentum-montázsban arra a kérdésre felel, hol is vagyunk voltaképpen. Mert nehezen leljük meg a helyünket a világban, alig

találunk el a szimpla füllentések és az alaposan kidolgozott, kommunikációs stratégiának nevezett hazugságok között. A hazugság a legkárosabb környezeti hatás, hagyján, hogy illetlennek tartja a nyugodt szemlélődést, de kiszolgáltatottá is teszi az embert, rettegésbe kergeti, bűnbakképzésre kényszeríti, hogy mint létfeltételt, maga áhítsa a mindennapi maszlagot: eltorzítja a lelket, melyet oly aggályosan védenek vallások, alkotmányok és nemzetközi szerződések. Pár szó csak a felszíni jelenségekről. Ma a közfigyelmet zsrnalis esendőség irányítja: nem az a „szenzáció”, ami a mi tragédiánk volt, vagy ami egy település friss históriája. Talán a jelen csak a múlt továbbépítése, ám az efféle építkező jelenlét a mai skizoid tudatállapot mellett bajos. Embertársaink esendőségére célzok, arra, hogy a közösségi eszme megindultságában élő notabilitás egy pillanat alatt „meghasonlott” és gyakorló kizsákmányolóvá vált – magas válaszmányának az ínsége is ezüstből van, ám a színpadon az éhes proletárról énekel –, s emlékezetzavarra kényszerül, ki kell vonnia a jelenből az időt, hogy helyébe álvalóságot tehessen élénk. Viselkedése kétlépcsős metamorfózissal írható le: eltűnés és megjelenés új alakban. Azt a terepet szándékozik elfoglalni, amit a fantáziából is kitiltott volna, ám utóbb meghatottan azt vallja sajátjának. Idő kell hozzá, míg elhallgatnak-hullnak a tanúk, s e traktához guszpus kapnak az új gyanútlanak. És eszükbe sem juthat, hogy valaha a kanyargó idő más irányt is vehetett volna, s nem ezt az egyetlent, ami a vallomásos memoárok szerint az ő valóságukhoz vitt. Az még kérdés, hogy e skizoid habitus befutotta-e már a maga pályáját, és megkapta-e végső tipológiai plaszticitását a történelem kohójában, s tenmagával demonstrálja-e a hajdan megjövendőlt „új típusú, új embert”, vagy újabb mutánsa válik dominánssá. További módosulatának megjelenése bizonyára azon múlik, hogy manipulációnak kiszolgáltatott hontársaink világértelmező gondolatvilágát milyen mélységig hatja át a konzumszemlé-

let. Egyrészt így van. Másrészt egyszerű gazdasági érdek vagy függőség az elkötelezettség lelki rugója, mert ha az önmarcan-goló megtisztulás szerepében lehetne az elbolondítottak voksait megszerezni, az jönne divatba. Szóval e különös evolúcióban, e kedélyes esztrádban az információszerű mutatóvnyok nélkülözik a történetmondás nyugodt tempóját, nem követik a szemtanú hagyományos észjárását. A hírközeg (mé-dia) zöme talán túl lekötözött és önérdékű, elbulvárosodott, és elfelejtett magyarul, mert kerüli a sorskérdéseket: ahol tisztázó diskurzusoké lehetne az általános érdeklődés, homályos félelmet, fantomokat, gépies hahotát, elkendőző félremagyarázást találunk, s időnként meglehetősen tahó „sztárok” ámítják a nézőt. A hír, az információ, a létképmás valódi értékén sosem időszzerű, aktualitását politikai árfekvése adja. Idővesztésre állunk. Kár az *időért*. Ezért hiányzik a szemtanú története.

Az első rész riportjai a múlt időt hozzák el a máig. Amikor ideért a második világháború, utóbb még 600 000 magyart hurcoltak Keletre, s közülük 200 000-en haltak meg. Hozzávetőleges adatok, nincs pontos kimutatás. Az áldozat hadifogoly, néhány napi munkára kirendelt civil, menetbe lökött hozzátartozó vagy bámész-kodó. Az ítélet maga a kíméletlen ítéletvégrehajtás, mely egy földrajzi terület lakosságára sújt le. És megindul a menet, aztán a vagonok Keletre. A meggyötörteket, áldozatokat, a családok gyászát egy jelzős szerkezettel foglalja össze az impérium: jóvátételi kényszermunka. A láger, mondja Salamov, a láger fehér krematórium. Szolzenyicintől Kun Miklós tv-sorozatáig terjedelmes a feltárás. Mindemellett a kötet első részének riportjai a történelem halálos abszurditásait is eszünkbe juttatják. Úgy lehetett valaki több ország állampolgára is, hogy ki sem mozdult otthonból. Más a konyhából a kamráig elhaladtában átlépte az országhatárt. A kötet utószavában a szerző arról a rakodómunkásról szól, aki „1956. november 3-án élelmet szállított

Budapestre és néhány nap múlva az ungvári börtönben találta magát”. Vagy: „gyönyörű a szibériai erdő”, mondja a rab. A légerek helyét elfoglalta a közönyös fenyes, de a halálos abszurditás csak nem óhajt befejeződni. Ha Kisszelmencen temetés volt, Nagyszelmencen is harangoztak és énekeltek, de nem állhatta körül a sírt az összes rokon, köztük volt a csehszlovák-szovjet határ. A kiváló poéta és etnográfus, Vári Fábán László 34 éve, ukrainai magyarként mint szovjet katona szolgált Kelet-Németországban. A mondat második felének minden szava aláhúzható, mert ezek a jellegadó birodalomtörténeti elemek az identifikációhoz. És a halálos abszurd azóta is színen van: aki a délszláv háborúban a mostari hidat szétlővette, a főtiszt, és aki az újjáépített híd avatását attraktívan színre vitte, a neves rendező – együtt végeztek rendező szakon. Ugyanitt, a volt Jugoszláviában tömegsírt ástak ki tavalyelőtt nyáron. A kivégzés az ENSZ-katonák halálóválságán belül történt. Tudományos módszerekkel folyt a holttestek azonosítása. Ám ugyancsak a volt Jugoszlávia területén negyvennégy-negyvenötös magyar tömegsírokat mutatott Matuska Márton a kamerának. És itt ez a könyv: első részében mintha vagonból kidobott papírostról vagy nyírkéregre írt levelet olvasnánk: munkatábor, állandó életveszély, flekktífusz, „itt fogtok megdögleni”, honvágy, éhezés, s a kirakatban az ehetetlen szimbólum, a gipszsonka. És járja a két ötvenhatos is a maga véletlen, kényszeres, választott útját haláláig. A felvilágosult, világfordító eszmék individuumából hatalmas tömeg lett, s noha ez tölti meg a lövészárkokat, a rabtelepeket, a tömegsírokat, ezt hajtják nyomorba, ezzel történik minden embertelenség, ám ha egyik-másik egyede pillanatra előlép és sorsát mint örökös kiszolgáltatottságot terjeszti elő, hogy végül is ez a véletlenül megmaradt egyed a nyugodt halálhoz szoktassa magát, nem lehet több, mint mellékes eset, érdektelen túlélő. Ez adja a kitelepített tömegeket, az iparosí-

tás idején városba áramló ezreket. A mi vidékünkön ez az a közép-európai, akit nem hívtak meg a jaltai konferenciára. Egyáltalán: a mennyország csakis ennek van kitálva. S ha föleszmél és élni próbál, azok a fényes napjai. Ez személyesíti meg a jajgató, nagy tömegekben aláhulló embermasszát. Történelmi tanú.

Az első rész szikár riportalanyai után heterogén lesz az arctárlat a második részben. Olykor Mikszáth és Szaltikov-Scsedrin is eszünkbe jut. És Móricz. Megérkezünk Paksra. 1994. január 27.: a téren egy ember föláll az asztalra, és beszédet tart népes hallgatóság előtt. A szerző negyvenoldalmi dokumentum-montázsban tárja elénk e szenvedélyt gerjesztő okokat s a fejleményeket. A tájékozódás talppontjául hitelesnek tetszik az országos és a helyi érdeket jelölő metszéspont, hiszen hangsúlyozottan országossá vált az ügy, mely akkor pattant ki, és vált Pakson tiltakozó népmozgalommá, amikor az atomerőmű kiégett kazettáinak elhelyezésére átmeneti tárolót akartak építeni. Az erőmű mint országos jelentőségű létesítmény szembetalálkozik az öngazgatás iránti igénnyel. Ez a közélet a fejezet tárgya, meg ahogyan a rendszerváltás színe és visszája tükröződik benne. Ami itt zajlik, tanulságos: az országos jelentőségű ipari létesítmény tért hódít és befolyást szerez egy régi településen, miközben a helység alávettség nélkül, öngazgatásban óhajt élni, és az erőműtől, ha már együtt él vele, előnyt remél. Az első rész hányattatott sorsú, halálnak odavetett, életéért küzdő embere után itt több, plasztikus jegyeket mutató jellem áll elő. Szerencséjére nem feszül neki egyik sem erején is felül, hogy ne veszen oda, és hazajusson szép Magyarországra, itthon van. Új érdekek tűnnek szembe. Az erőmű céljai, a városlakók érte-sültsége, az alkuk, a szervezetek véleménye, a pártok akaratai színezik az érdekek szövetségét, melynek árnyalatai egy-egy karakteren ütnek ki. Emellett az országos választások hatása is érződik a városban. Ez a fejezet szociográfia, részletes, alapos mun-

ka. Egyhuzamú földi érdeklődésünk szerint lapozzunk a könyvbe, az állandóságot keresve informálódjunk, mi történt Pakson a hazai csillagok alatt. A földi ábra kereszteződéseit az erőmű, a városvezetés és a lakosság szándékai jelölik ki. Az állapotrajznak tehát egyik meghatározó eleme az erőmű pozícionáltsága, gazdaságra, emóciókra tett hatása. Itt időzzünk kicsit. Távolabbról nézvést gondolható, hogy egy településen a lakályosság örökös érzését a helység szerves fejlődése adja. Pakson a központi ipartelepítő szándék révén az erőmű megszakította a hely történetének folytonosságát, megváltoztatta atmoszféráját, új ikonja maga mögé utasította a település tradícióit megjelenítő hajdani jegyeket. Mivel ehhez az építők és üzemeltetők nagy számú betelepítése is társult egy új, magasabb fekvésű lakótelepen, a Kishegyen, nemcsak a lakosság régtől kialakult szerkezete változott nagyot, hanem a nyilvános terek mellett új, domináns terek is keletkeztek a városban, ahol feltűnt a mentalitásbeli különállás, egy sajátos mi-tudat miliője. Szlogenje: az erőmű dolgozója a fejlődés helyi letéteményeseként az ország villamosenergiájának csaknem felét „adja”. E tulajdonosi allúrtól sem mentes, kegyeskedő gesztusban – anélkül, hogy kétségbe vonható volna az erőmű gazdasági jelentősége s az őszinte közösségi érzület általános igazsága – az a hamis analógia munkált, ami az ország gazdálkodását a család mintájára úgy egyszerűsíti le, hogy az erős ad a kicsiknek. Az új városlakó a tájegységet Balkánnak, a várost falunak titulálta, ahová „lejött”. E megnyilvánuló személy, a vállalati bérlakás emeleti ablakából letekintve, annak ellenére is ragaszkodott képzetköre nemzetgazdasági méretű léptékeihez, s hajlott efféle bizarr megnevezésekre, hogy az erőmű nem is volt az övé, s tenmaga történetesen akkor lett városi. E stigmatizációból adódóan is a kontinuos lakosság másodrendűnek érezte magát, a betelepültet pedig idegennek tartotta. A város táj- és lelkiületi képe tehát végtelenen kétpólusú

lett. Előzménye: az országosan kivételesen kezelt beruházás az erőművet hatalmi pozícióba helyezte, s a település, az erőmű előnyei, inspiráló hatása ellenére, alávetetté vált. Az erőmű hegemoniatörekvését jól bizonyítja néhány esemény. 1985 tájékan járunk. Az erőmű vezetői között országos és megyei szinten pozícionált személyek vannak, erejük magasabb helyről is visszahat a városra, leváltatják a tanácselnököt, s nekik megfelelőt ültetnek a helyébe. A „választás” a megyei vezetés vezényletével történik. A kegyeszettség mondvacsinált oka: a régi tanácselnöknek rossz volt a kapcsolata az üzemekkel, főleg az erőművel, s így „nem kapott meg mindent a város”, ám ha az erőmű javasolhat tanácselnököt, szavattalva lesz a fejlődés. Előbb három ízben elbeszélgettek a helység véleményformáló egyéneivel, megdolgozták őket. Az új jelölt, egy megyebeli település tanácselnöke, bejelentkezett paksi lakosnak, s az erőmű dolgozójaként győzött. Kissé naiv ellenfelének annyi volt a szerepe, mint a felvezető futóé. De ide, e megütközést keltő manőverhez mi vezetett? Fordulatos az eset epikumája, s kitetszik, hogy az erőmű igazi felháborodását a tanácselnök s a testület városfejlesztési irányultsága váltotta ki: a többi vállalattal kötött megállapodások szerint hagyományos ipart telepítenek a városba, hozzá szakközépiszkolát-szaktanulmányképzőt építenek. A város költségén az ipartelep fejlesztésébe, iskola- és lakásépítésbe fogtak, mivel „ezen a területen már Claudius császár idején is fejlett kultúrák voltak; itt akkor is meg kell teremteni a városi lét feltételeit, ha az erőmű leáll”. Kövessünk egy szálát az események közül, az említett iskola sorsát. 1986-ban kezdődött volna az oktatás. Az alapítók s a tanterv tekintettel voltak a vállalatok igényeire, a város vonzáskörzeti szerepére. A szinte kész iskolát (oktatási épület, transzformátorok, külső közművek, térvilágítás, út, park, belső hangesztés és telefonhálózat) a megyei tanács, miniszteri engedélyre hivatkozva, átadja az erőműnek, mely saját koncepcióihoz igazít-

ja a tantárgyakat. (Az iskola 200 millióba került, az erőmű 66 milliót adott, s mellé 6 millió forintnyi társadalmi munkát számolt el.) Hogy a tanács oktatási elképzeléseit megvalósíthassa, később újabb szakmunkásképzőt „létesített”, más intézmények átengedte tantermekben. E néhány adalék sejteti, hogy a tanácselnök leváltatása csak része egy olyan folyamatnak, mely az erőmű hatalmi pozícióját teszi legálissá. Az 1990-es helyhatósági választások eredményeit tekintve az a vélemény alakult ki, hogy az erőmű képviselése az önkormányzati testületben jelentős. A városháza szegényebb, mint a városi tanács volt, hát még kiszolgáltatottabb lett. A fejezet a továbbiakban a fűtőelem-tároló építése körüli érveket s propagandafogásokat, ellenérveket, megmozdulásokat, szerveződéseket, a helyi sajtó dolgait, a pártok elképzeléseit s az újabb választások eredményeit, programjait részletezi. Itt kavargó a közelmúlt. Népszavazás-kezdeményezés a tároló ügyében. Áramdíj-kompenzáció követelése. A Szarkofág Nélküli Jövőért Egyesület – nevében a missziója – megalakulása és lassú elszigetelődése. Ezek részletes leírása helyett a fejezet bevezetőjének szerzőjétől, Marelyin Kiss Józseftől idézek átfogó gondolatot: „...talán az erőmű meglepedésének híre óta nincs köznyugalom. Ez önmagában akár érthető is lenne. A helyiek szokatlannul, néha-néha úgy tűnik, kíméletlenül kritikusak. Ez bizony már magyarázatra szorul. Ma is sok az elfojtott indulat, sok az ilyen-olyan közéleti konfliktus, a szokásosnál is több a politikai vita, már amennyire ez a külső, idegen szemlélőnek egyáltalán látható. A paksi ügyek és konfliktusok eredetének, természetének megértéséről nem is beszélve.” Azóta is gyakran szerepelt az erőmű a hírekben, feltűnt fizetett hirdetésben, új fejleményekről értesülhettünk, és ma is megoszlanak a vélemények az atomerőművek biztonsági kockázatát, a hulladék ártalmatlanítását illetően. Itt jegyezzük meg, ha megütközéssel is fogadjuk az erőmű hegemoniára való törekvését, az az

utóbbi években tapasztalható hasonló törekvésekhez képest szinte tapintatos. A fejezet, e dokumentummontázs pontos és időtálló képet ad a konfrontációkról, a szerveződések történetéről és szerepéről, a lakosság spontán és meggondolt reakcióiról, amikor a „dolgozóból” választópolgár lesz, szervezkedik, lépére megy, hiszékeny, gyanakvó, heves és megkeseredett, beleszól a saját sorsába. Paks esetét fontos ismerni, mert sajátosságai ellenére országosan tipikus, hogy az együzemű szocialista városban miként tör fel és mire jut az önállóságot, gazdasági állékonyt követelő indulat és lokálpatrióta életkedv. Részleteiben tárul elénk, hogy a pusztaság híreinek tetsző jelenségek mögött valójában mi zajlik, milyen érdekek, indulatok, szorongások, milyen alkuk és taktikák lappanganak. A szerző a helyi és országos politika szereplőitől idéz, hivatkozik, szakirodalmat citál, statisztikát hoz: olvasmányosan tárja elénk a város képét. Hanghordozása tájékoztató tónusú, s biztonságérzetet ad, mint minden olyan elemzés, amely góccokat nyit föl.

A harmadik részben falujába, Sárpilisre érkezik meg a szerző. A Sárköznek, e nevezetes tájnak génusza van. Nagy múltú vidék. Legkisebb falujának, Sárpilisnek az ártézi kútjáról már az iskolában úgy énekelünk, mint Kecskemét nyalka verbunkjáról. A falut népdalai, táncjai, tárgyi néprajza, gazdag és sok régiséget őrző népviselete tette még külföldön is ismertté. És a Bogár István vezette, 1951-ben alakult népi együttes. A sárközi nép a XIX. század második felében a mocsárvilág, a lapályos, vizenyős terepek lecsapolása után elsőrangú termőföldhöz jutott, s mindenki annyi kapott belőle, amennyit meg tudott művelni. A megtízszereződött vagyon eredménye az esetenkénti öncélú pazarlason és fényűzésen túl az a polgárosultság, mely az építkezésben, bútorokban, szórakozásban, műveltségben olyan fokra jutott, ami ma is megmutatkozik az önálló gondolkodásban, emberi tartásban. Néprajzi lexikon: „sárközi viselet: az ország minden öltözetét közt ez

volt – virágkorában – a legparádésabb, legpompásabb viselet. A női öltözetek anyagát Lyonból, díszét St. Etienne-ből hozatták; a férfiak angliai tükörposztóban jártak. Itt nemcsak a nők, de a férfiak is olyan mértékben öltözködtek, hogy pl. a decsi Bogár András (az 1930-as években) napjában ötször is cserélt valamit az öltözékén, vagy egészen átöltözött” (Andrásfalvy Bertalan szócikkéből). A népszokásból megőrződött és produkció lett a sárközi lakodalmas. E vidék sajtója volt még a próbaházasságszerű szőlőpásztorkodás, a hálótanya. Nyelvjárási sajátosság az ö-zés és a zárt ë. Az előbeszédet még pontosítják, színezik tájszavak.

A vidék, más tájakkal, Somogygal, az Ormánsággal az egykezés, a „fehér pestis” miatt okozott gondot az országvezetőknek. (Különös adalék: egy történetmondó szerint a múlt század elején minisztériumi rendelettel a szegedi huszárokat átvezényelték az Ormánságba – még időben visszafordították őket –, hogy a lakosság fogadásának ellene tegyenek.) Az egykezés eredete – helységmegjelölés nélkül Móricz is végighallgatja s leírja az érveket, Kunszabó Ferenc könyvében (*Sárköz*, 1970) e felfogást egyértelmű, életpárti okfejtéssel helyteleníti – a Duna-szabályozásból következő topográfiai változásokban lehet; mivel terjeszkedésre nem volt lehetőség, konzerválódtak a birtokviszonyok: elaprózódott vagyonnal nem lehetett volna a polgárosult életnívón maradni. E szemléletet idejekorán cáfolták, rámutatva a valós okokra. Napjainkban már a tizennyolc évesek művi meddővé-tétele is jogerőre emelkedhet, elkerülhetetlen hát, hogy ne tisztelegjünk legalább néhány szövegű idézettel a múlt század első felében kifejtett, a nemzet megtartását célzó nézeteknek. Kodolányi János írja 1927-ben: „Ma már, amikor vannak, akik szembe mernek nézni a valósággal, meg lehet mondani, hogy az ormánsági egykének is ugyanazok az okai, amelyek az egész ország fokozatos pusztulásának s az egész magyar kultúra korhadásának: az állatalános, egyetemes nemzeti érdekek helyében egyéni, avagy osztályérdekeket szolgáló gazdaságpoli-

tika.” Fülep Lajos (1929): „Ne kapdossunk alibi után. Ne keressük romlásunk okát a faji elöregedésben, a rossz példában, gazdasági kényszerben, vallási közönyben – ez mind csak kibúvó, hiú mentség, bűnbak keresése. Mindhiába. Az igazság sarokba szorít. Arcunkba kiált. Maga az egyke és sorban mindaz, amit okának véltünk, voltaképpen *tünet*. Az igazi ok mélyebben van, és nagyobb átfogójú, mint akármelyik az említettek közül. Ez nem lehet másképp. Mikor olyan bajról van szó, mely az egész szervezetet át- meg átjárja, *s magát az életakaratot öli meg*, akkor a szervezet egész belső rendjében kell valami veszedelmes megbomlásnak jelen lennie. A tudatos emberi élet – akár az egyéné, akár a közösségé – első és alaptörvénye az, hogy a maga egészében és minden ízében *erkölcsi*. E törvény alól kivétel nincsen. Az egyke és amit okainak véltünk, *erkölcsi jelenség, az egyén vagy a közösség egész erkölcsi világregdjének megnyilvánulása*. S olyan megnyilvánulása, mely annak az egész erkölcsi rendnek a megbomlását, tőstül felfordulását árulja el. [...] A gazdasági rendszert nem lehet elválasztani az erkölcsi rendtől, az első a másodikkal folyamánya. S ez mutatja, hova sülyedtünk: hogy *gazdasági okokból akarjuk megmagyarázni az erkölcsi romlást*.” Bálint György (1938): „A magyar élet súlyos gyakorlati kérdéseivel inkább csak jel-szavak formájában találkozunk. Az egyke már hosszabb idő óta szerepel a legkülönbözőbb világnézetek szólamlistáján, de mi történt eddig komolyan? A semminél is kevesebb. Közben pedig az egykéből fokozatosan egyse lesz, nagy magyar vidékek elnéptelenednek, bekövetkezik egy kisebb, de nem kevésbé tragikus »belső Trianon«.” Illyés Gyula (1939): „Téremtsetek olyan állapotot, hogy a népnek ismét érdeke és öröme teljen a gyermekben, alkossatok olyan államot, melyben ki-ki utódainak létét is biztosítva látja.” Szabó Dezső (1942): „A gyermekben gazdag család első természetes feltétele, elalkudhatatlan követelménye: hogy a szülők előre lássák, lássák nem propaganda újságcikkek hazafias frázisai-ban, nem rádióbábjengzetekben, nem híglevű politikai ígéretekben, hanem: lássák az egész

állam, az egész magyar élet intézményesített akarataiban, az egész magyar társadalom minden szervezettségében: azokat az utakat, amelyeknek gazdag választékában gyermekeik, bármennyi is van, megtalálják pályájukat tehetségük, hajlamaik szerint a kiképzés, az elhelyezkedés, az érvényesülés: az örök folytatás felé.”

Féja Géza Sárpilisen jártában a tézesítéssel előállt új világ új reményeiről ír könyvében (Sarjadás, 1963). Egy szűk évtized múlva Kunszabó Ferenc nemcsak a fejlődés jeleit sorolja fel (házak bővítése, felújítások, motorbicikli, betonjárda, új iskola, óvoda, napközi, könyvtár, kultúrház, bekötőtűt, buszjáratok, orvosi rendelő, felújított italtolt, templom-tatarozás), hanem a lélekállapotot is elemzi, s annak az életmódváltozással járó diszharmoniajáról tudósít. „A meglódult világ néha úgy söpri el a régít, hogy semmi újat nem ad a helyébe. Illetve, amit ad, azt Pilis – a maga múltjával és tegnapijával – nemigen tudja a maga számára értelmezni.” Beszámolója szerint a körzetesítéssel a település a kiteljesedését s reményeit veszti el. Intézmények: a téeszt egyesítik másik kettővel, a tanácsot a szomszéd településre teszik át, az áfész fiók lesz, az orvos más faluból jár ki, az iskola felső tagozatát megszüntetik. Kevés a munkahely, fogy a lakosság. Elhagyja a falut Bogár István, a közösségi élet lelke. Emellett a másfajta „civilizáció” befogadó, élénk és érdeklődő, lendületes fiatalság gondolkodását a szülők nehezen követik. Ezt a '70-es években generációs nézetkülönbségnek tűnő ellentétet itt az ifjúság rétegződése, törekvéseinek és lehetőségeinek polarizáltsága is fokozza, melynek közös feloldásához nincsenek alkalmas színterek és szokások. Örszigethy Erzsébet, aki 2001-ben egyetemista falukutatókkal vizsgálta Sárpilist, ezt írja a fejezet bevezetőjében: „Bár a szerző egyik adatközlője szerint a mai Sárpilisnek mindössze 30 százaléka született a faluban, annyi indulat, energia szorult a helyi lakosokba (helybeliekbe, vidékiekbe egyaránt), hogy a rendszerváltás után kísérletet tettek

a büszke, magabízó település újbóli, rég elvesztett önállóságának megteremtésére.”

A szerző hazatért a falujába, és körülnéz. Tegyük le a könyvet. Gyerünk haza a falunkba, a magunkéba. Szerencsés, akinek van faluja. Az ember már a vonaton nyughataatlan, odaáll az ajtóhoz, egy kanyar s meglátja a templomtornyot. Mindig jó volt hazajönni. Az ember ballag a napos utcán, nem a rövidebb úton, hanem türelmetlenebbül, kerülővel. A presszóban senki, leül egy asztalhoz. Ül, elszorul a torka. Haját két kézzel hátrasimítja. Rágyújt. És megy. Megáll a mozinál, régi, felpöndörödött képek vannak a vitrinben, megszűnt a mozi. Hazaér az ember. Anyja levest melegít neki. És ott ülnek a szülei, és nézik. Nem kérdeznek semmit, hadd egyen. Nézik, ahogy eszik. Várták, mindig várják.

Mi történt hát Sárpilisen a huzamos falurombolás óta? „Visszamegyek a sorompóig, s nekivágok az országútnak. Átlépkedek a sokszor megénekelte Kovács-foka hídján. A sötét, békalencsés víz *áll*, partját benötte a sás. A nyílegyenes országút melletti földek fölszántva, az északi oldalra már kirakták a hófogókat. Ezen az úton ballaghatott a falu felé Féja Géza is sárközi utazásai közben...” Írja a szerző. A hajdani, szinte gigászinak tetsző múlt fénybe vont emlékei tövében – mintha a Csontváry-festmény kontrasztja volna – motozó, lefokozott életet lát-e a hazatérő? Röviden: azóta az iskola alsó tagozata is megszűnt, az épület, a falu kártalanítása nélkül szociális otthon lett; 1991-től önálló a közigazgatás; 1993-ban új, kétszintes iskolát avattak; a földek nagy része magántulajdonban van; magas az időskorúak aránya; nagy a munkanélküliség. Bővebben: a faluban a politika más képet mutat, mint általában az országban. Sárpilisen nem felejtették el a „hírös pilisi múltat”, itt az igazi progresszió a faluközösséget reorganizáló irányba mutat, visszaköveteli a község földjeit, társközségi alávettség helyett önálló közigazgatást és saját iskolát akar. Az iskolába pedig olyan tanári kart, mely lokálpatriótává neveli az ifjúsá-

got. És megkezdődik a küzdelem a hátrál-
tatók és a körülmények ellen. A falu életre
kap, megható pillanata, fényes ünnepe az
új iskola tanévnnyitója. „Aznap szél lengette
a bejárathoz tűzött nemzeti zászlót. A falu
apraja-nagyja ünneplőbe öltözve gyüleke-
zett az avatóra. A bátortalanul hangzó
Himnusz után Veres Péter: *Én nem mehetek
el innen* című versét mondta el egy-egy vi-
seletbe öltözött lány és fiú. (Az iskolatörté-
net fordulóit ismerve jelképes erejű volt
ez a versválasztás.)” Írja a szerző. Elismerő
szónoklatok a makacs iskolateremtő akarat-
ról, a sárközi műveltségről. Óvodások sze-
replése, majd a hagyományörző néptánc-
csoport fellépése. A fejezet ismertetését e
gyönyörű szeptemberi nappal kellene befe-
jezni, sejtetve, hogy a klasszikus szimmetria
nem képzelgés, nem örökké távolabbra tolt
jövőkép, hanem tény, s a falu visszatalálhat
eleven életéhez, hagyományaihoz. Ám a va-
lóság árnyékos oldala könyörtelenebb. Sza-
porodnak a faluvezetés gondjai. Az infláció
miatt 20–25%-kal emelkednek a fenntartási
kiadások, sérelem éri az önkormányzat gaz-
dálkodási rendjét is, csődöt jósol a helyi
lap. Bizottság nyomozza, hogy miért csök-
ken a tanulók létszáma. Jelentésében az áll,
hogy az iskola nem teljesítette feladatát, mi
szerint olyan értelmiségi réteget kellene
adnia, mely továbbtanulás után visszatér a
faluba, s az oktatás, közművelődés, kulturá-
lis élet fáklyája lesz. Megállapítja, hogy „az
iskola dolgozói között elmergesedett a
helyzet”, „olyan pedagógiai szemlélet is
kellene, mint régen”. („Kétséges – veti fel
a szerző –, hogy ez a küldetés teljesíthető-e
Sárpiliszen az ezredfordulón a falu jelenlegi
anyagi, szellemi és erkölcsi állapotában.”)
A bizottság igazgató-cserét javasol. És elér-
kezett 1999. november 30-a, amikor az új
képviselőtestület „kinyilatkoztatta szándékát
a Bogár István Általános Iskola felső tago-
zatának társulása ügyében”. Így eshetett
meg, hogy a falu egy év után a maga vá-
lasztotta testület ellen tüntetett. A tüntetők
úgy vélik, hogy az iskolával a falu is meg-
szűnik. Az önkormányzat örökölt adóssá-

gokra hivatkozik, s arra, hogy 2000-ben
összesen 17 felső tagozatos lesz, s melléjük
8 szaktanárra van szükség. Viszont a szülők
nagy része a társult iskolába járt át valaha,
s hátrányos megkülönböztetést emleget.
Más szülők elégtelennek tartják az iskola
színvonalát, megkérdőjelezzik további fenn-
tartásának szükségességét. Ám itt a megtar-
tó erő csak az iskola lehet, vélekedik a jó
pedagógus. A szerző összegzése: „2001 ta-
vaszán 25 óvodás és 24 iskolás jár az intéz-
mény falai közé. Kölcsönös a bizalom a
sárpilisi tagiskola és a decsi iskola között.
A szülőkön pedig beletörődés, elfásulás,
közöny érződik.”

A fejezet következő része interjú formá-
jában mutat be életpályákat. A fentebbi,
közigazgatással, oktatással, életmóddal kap-
csolatos téma, ha mélyen érinti is a lelkiüle-
tet, a lét külső formájaként interpretálható.
Viszont a riportokban a falutársadalom re-
organizációjának szándéka úgy értelmező-
dik, mint az időbe való visszatérés mozza-
nata. A saját termőföld már nem a nagyapa
emlékéhez tartozó misztikus attribútum,
hanem valóság.

Befejezésül rendezzük egy csoportképbe
az életükről mesélőket, a vállalkozó asszonyo-
kat, a boltosokat, a földjüket visszaszerzőket,
álljon oda a tiszteletes úr s a poharazó vendé-
gei. Pillanatra mindenki mozdulatlan. Sárpil-
isiek a harmadik évezred elején. És kiteljesed-
dik a kép, melléjük állnak a rég holt pákászok,
gyékényszövők, a szegények s a tükörposztó-
ba öltözött gazdagok, elszánt iskolaépítők, hi-
tet őrző papok, zsoldáros kántorok, vőfélyek,
táncosok, mesemondók és Bogár István az
énekeseivel. Hát így. S a Kovács-foka szittyó-
sa végigborzong, és lassan, csendesesen megin-
dul a mederben a víz.

Fordulat-e – a végére marad a címül írt
kérdés, s a válasz, mint mindig, kívül esik
a papíron. Milyen pályára készülnek, mit
olvasnak, hogyan töltik az időt, kérdezi vé-
gül a szerző tizenegy felsős falubelijétől
már a decsi iskolában. És itt zárul be a kör
Tolnától Szibérián át Sárpilisig. Visszatalált
a maga medrébe az idő. Ül a szerző az

asztalnál, előtte jegyzetek, kérdőívek. Befejezte. Fölnéz a papírjaiból. Hátradől, tűnődve leveszi a szemüvegét. Odakint nyár van, zuhog a fény. Az ablakon ugyanaz a nap süt be, ami ötven vagy ezer éve. Elgondolkodik. Tőle is ezt kérdezte Féja Gé-

za 1961-ben: Mi leszel, ha megnősöz? És itt az igazi dilemma: lesz-e, aki újabb 45 év múltán visszatér a falujába, hogy föltegye ugyanezt a kérdést. *Valaki, valakinek, magyarul.*

CUKOR GYÖRGY

Az ember tragédiája paradoxonjai

Bíró Béla: *A Tragédia paradoxona*

A számba vesszük *Az ember tragédiájáról* szóló szakirodalom szempontjait és értékvá-

lasztásait, roppant érdekes interpretációtörténeti tanulságokhoz jutunk. Hol pesszimizmusával volt baj, hol ateizmusával, aztán meg „klerikális” volta miatt parancsolták le a színpadról az 1950-es években, majd óvó-védelmző magyarázatokkal látták el, mint igazán és visszavonhatatlanul „kötelező” klasszikust. (Van – persze – kivétel is: Barta János két Madách-könyve a két világháború közötti időszakból, amelyek karakterológiai, illetve romantika-metafizikai tematikájukkal nem kötődtek direkt vitákhoz.)

Két évtizede azután „mindent szabad”, s amint a hivatalos elvárásokra ügyelő óvatosságnak, eme felszabadult és „elszabadult” óvatlanságnak is megvannak a veszélyei. Nemcsak a politikai cenzúra szűnt meg, hanem a szakmai is, így aztán a jámbor olvasó (nem is beszélve a jámbor magyartanárról!) azt se tudja, kinek higgyen. Nincs már hivatalos álláspont, folynak viszont kutatások, amelyek szükségképpen a hagyományos állásponttól eltávolodva iparkodnak újat mondani. Néha érdekesen és időtálló módon, néha megalapozatlanul.

Bíró Béla könyve – siessünk kijelenteni – azon új művek közé tartozik, amelyek igényesen vetnek számot másfél-száz év Madách-irodalmával, nemegyszer polémikusan

LIGET MŰHELY
ALAPÍTVÁNY-POLIS
KÖNYVKIADÓ, 2006

idézve, s legtöbb esetben megfogható eredményeket produkálva.

Csaknem törvénytörő,

hogy olykor azokhoz a dilemmákhoz kapcsolódik, amelyeket kezdettől vitatnak, például az utolsó mondatok és a műegész viszonyát illetően. Sokan vélték ezt a „bízva bízzál”-t megalapozatlannak, a szabadságharc bukását megélt kortársak viszont éppen hogy fontosnak, reményt adónak. (A történelem végül is azokat igazolta, akik a katonapolitikailag kilátástalan helyzet ellenére bíztak és munkálkodtak.) Megint mások arra gyanakodtak, hogy „idegen kéz”-től származik az „ember küzdj”, de ez nagyfokú tájékozatlanságra mutat, hiszen ez az erkölcsi és kedélybeli impulzus máshol is szerepel a mű során. Volt színházi előadás, amely egyszerűen elhagyta az utolsó sorokat, nem sokkal kisebb merészséggel, mintha Hamlet és Ophélia boldog nászával zárta volna Shakespeare remekművét. Nos, Bíró Béla is elégedetlen a záró szentenciával, hiányolva a racionális célt. Holott a XV. szín menetéből, Éva anyaságából nem is nagyon következhethet más, mint az élet és a küzdelem vállalása. Ugyanakkor benne van ebben az az elszántság is, hogy az élet és a történelem értelmét balgaság filozófiai képletektől remélni, mert az élet „él, és élni akar”. (Legalábbis normális esetben.) Az ember biológiai lényében, érzelmi bizo-

nyosságában van ez adva a legszörnyűbb helyzetben is. A súlyos helyzetre adott spontán válasz az elnyomatás éveiben (nemcsak az 1850-es években) az elvfelelés és az absztrakt filozófiai spekuláció elhárításával adott sokat. (Lévén, hogy nem filozófiai traktatusról, hanem költeményről van szó.) Arról már nem is szólva, hogy Madách már csak azért sem adhatott más befejezést, mert politikai és magánéleti kudarcaira rácsafoló remekműve sem volt más, mint az irracionálisnak tűnő erőfeszítés és bizalom diadala.

Szerzőnk nagy műveltség, filozófiai tájékozottság és friss tudománytörténeti jártasság birtokában joggal idegenkedik a bizonytalan kontúrú „költői” megoldásoktól. Elégedetlen például azzal (160), ahogyan az eddigi szakirodalom Madách önkomentárját (Ádám bukásának oka az emberi „gyöngye”) eredendő bűnként, romlékonyságként fogadja el. Pedig a valóságban (egészen pontosan: a műben) az athéni polgár megvesztegethetősége (a Madách által megtapasztalt megyei korteskedés), a bizánci patriarcha korlátoltsága (felekezeti elfogultság és türelmetlenség még a XIX. században is létezett), a párizsi forradalom brutalitása (Madách nővérét és annak családját román felkelők, a „nép” bestiálisan gyilkolta meg), a forradalmi vezérek vetélkedése (amire a magyar szabadságharc is nyújtott példát) mégiscsak valami elemi emberi hibák sorával magyarázza a nagy eszmék kudarcát.

Bíró Béla könyvének dicséretes, gyakran bravúros gondolatmeneteket inspiráló törekvése, hogy helyreigazítsa a szakirodalom azon tévedését, mely szerint bizonyos átgondolatlanság, inkoherenca jellemző a *Tragédiára*. Ezen igazán érdekes, sokat mondó bizonyító eljárás során azonban viszonylag csekély tekintettel van irodalmi szempontokra. Filozófiai és logikai összhangot keres és igényel, holott a romantikus műalkotás esetében bizonyos következetlenség, netán költői válaszadás egyáltalán nem számít hibának. A klasszicizmussal szemben fellépő romanti-

ka éppenséggel nem kedveli a rendet és a szimmetriát, ezért aztán a legtöbbre tartott művek Shakespeare drámáitól Victor Hugo regényeiig tele vannak az aránytalanság, az inkoherenca elemeivel. Abban viszont feltétlenül igaza van Bírónak, hogy lehettek (és voltak is) olyan értelmezői Madách művének, akik nem boldogultak paradoxonjaival. Ezek valóban nagyon is termékenyek lehetnek, amennyiben a létezés alapvető, immanens ellentmondásosságát illusztrálják, s ezáltal magának a műegésznek konstitutív elemei. Főként a „posztmodern művészetelmélet keres – és talál – minden művészeti irányzat jelentékeny alkotásaiban ilyen, az emberi lét feloldhatatlan ellentmondásosságát önnön formastruktúrájában (is) leképező műalkotásokat” (5) – mondja szerzőnk Paul de Manra hivatkozva. Tökéletesen igaz, legfeljebb az tehető hozzá, hogy mindez a romantikus művészet-filozófia elveivel és gyakorlatával mutat analógiákat.

Jellemző, hogy a kétértelműségek folytán még Arany is tévesen ítélte meg a történelmi színek valóságértékét, mondván, hogy Lucifer félrevezeti Ádámot. Kétségtelen, hogy Lucifer minden történelmi korszakot és törekvést hanyatló korszakával, negatívumaival jellemez. Az Úr azonban az utolsó színben egyáltalán nem vonja kétségbe a Lucifer által bemutatott jövőt. Nyilvánvalóan több és más volt Athén, Róma, a kereszténység stb., mint amit ebből Lucifer megmutat, de az Úr nem cáfolja azt, hogy a földi létben az eszmények tökéletes és végleges megvalósulása lehetetlen. Hogy Évának külön, nem luciferi álma lett volna, szöveg alapján nehezen igazolható. Már csak azért is, mert Ádám is céloz olyan megtestesüléseire a maga múltjából (Periklésztől Brutusig), amelyek nincsenek megjelenítve a történelmi színekben. Akár Éva, akár Ádám színre nem vitt álmaival foglalkozni azonban csöppet bajos dolog.

Reveláció számba menő felfedezés a *Tragédia* gondolatvilágának összefüggésbe hozása a gnosztikus filozófiával, a szabadkőművességgel. Szerzőnk maga is utal arra,

hogy ezek inkább feltevések, de azért meggyőzően és alaposan érvel. Jelentős filológiai érdeme Wilhelm Jordan (kevésbé ismert német romantikus) *Demiurgos* című művének mint ihletőnek a szóba hozása. Madách nyilván tudott a szabadkőművességről (már csak szabadkőműves nagyapja miatt is érdekelhette), az itt felmerülő tételek azonban gyakran olyan általánosságok, amelyek eredete eléggé felderíthetetlen. A testvériség például a IX. színben jakobinus jelszóként, a XV. színben krisztusi alapelveként jelenik meg, s ezen kívül még számtalan történeti felbukkanása említhető. Valóban kulcsszerepe van a szabadkőműveseknél (ahogy ezt Bíró Béla részletezi), de (köztudomásúlag) a (mind a kereszténységtől, mind a szabadkőművességtől messze eső) nyilasok is testvérnek szólították egymást. Így hát az elég általános fogalmak konkrét összefüggésbe hozása több mint bizonytalan.

Tagadhatatlan, hogy *Az ember tragédiája* elemzése különös tapintatot és distinkciós érzéket tételez fel. Lehet, persze, itt is beszélni jellemről, konfliktusról, tragikumról, de mindig szem előtt kell tartani, hogy Ádám nem úgy hús-vér szereplő, mint III. Richárd vagy Tiborc, hanem nagy mértékben absztrakció. Filozófiai és költői szándék vezérelte elvontabb képlet ő, mint a valóságos drámahősök. A keretszínekbeli szereplésében pedig az Ószövetség miatt is nehéz dolog szuverén drámai cselekvést, karaktert látni. Bíró Béla szándéka viszont az, hogy ne Byron Káinjával, Shelley Prométheuszával, hanem valóságos életet élő drámahősökkel vessen össze, egyébként nagyon elgondolkodtató módon: „Az előző színben megfogalmazódott eszmét az ember (jobbára a közösségi ember) minden színben egyoldalúan, az ellentétes (komplementer) igazságot mintegy kiiktatva, szinte ad abszurdum viszi, s így az minden esetben önnön ellentétébe fordul át. Korántsem véletlen tehát, hogy Madách az eszmét mindig a »kifáradás« fázisában mutatja be, hiszen a teljes megvalósulás egyben a kifáradás, a kimerülés, a meghasonlás pillanata

is. Gyakorlatilag nem történik egyéb, mint ami Kreonnal vagy Oidipusszal Szophoklész *Antigonéjában* vagy *Oidipusz királyában*: a hős a befejezésben szembesül önnön egyoldalúságának, elbizakodottságának, göggjének tragikus következményeivel” (117).

Bíró Béla módszerének újszerűsége és eredményessége, ugyanakkor problematikussága jól szemléltethető a 112. oldalon induló gondolatmenet végigkísérésében: „Madách azonban nem a tudás, még csak nem is a tudomány, hanem *bizonyosfajta* tudás és *bizonyosfajta* tudomány iránt viseltetik ekkora ellenszenvvel.” Ezután arra céloz, hogy meghökkentően „mai gondolatok” ezek, mintha Madách az ismeretelméleti anarchizmus nagyhatású alakjának, Paul Feyerabendnek az 1970-es években született munkájából merített volna, aki szerint a modern tudományos módszernek a kizárólagos ismeret- és tudományelméleti érvényességre támasztott igényei tarthatatlanok. Nagyon is helyesen érvel a hermeneutika szellemében, azaz úgy tekint Madách ráció-szkepszisére, mintha az a mában felmerülő dilemmákra adott válasz volna. Mindemellett azonban azt is figyelembe kellene vennie, hogy Madáchnál a felvilágosodás és a pozitívizmus tudomány-fanatizmusára adott romantikus ráció-szkepszis érvényesül, tehát érzékelnünk kell a történelmi magyarázatot is, mert ez utóbbi (a mű születésének perspektívájából származó válaszáadás) nélkül a horizont-összeolvadás nem mehet végbe.

A Tragédia paradoxonának alaptörekvése, hogy a mai megértési horizontból magyarázzon. Ez nem feltétlenül meglepő, már csak azért sem, mert bizonyos (hogy ne mondjam: normális) mértékben évszázadok óta így történik. A falanszter színt a kortársi olvasók a gépiesen bürokratikus és ellentmondást nem tűrő Bach-rendszer szatírájának nézték, a szocialista korszak pedig a kollektivistá utópia támadását vette ki belőle. Bíró Béla végső konklúziója ez: „Az értelmezőnek folyton az az érzése: a *Tragédia* ma időszerűbb, mint korábban bármikor. A tudományt, a pénzügyi vilá-

got, az erkölcsi szférát uraló s az egység minden formáját elutasító steril spekuláció (a londoni szín fogyasztóivá tökéletesített változata) ma már hovatovább az emberi létezés alapjait, a bolygó életét fenyegeti” (210). Tökéletesen igaz, bár a londoni szín mellett semmit sem veszített aktualitásából a politikai manipulációra (Athén, Páris) történő utalás vagy a jóléti blazírtság és eszménytelenség, biológiai etika és felelősség nélküli „élvezetvallás” dilemmája (Róma) sem. De ne feledjük: *Az ember tragédiája* ugyanilyen aktuális volt a XIX. század közepén vagy végén is, kapitalizmus és szocializmus alternatívája eleven maradt a XX. században is, akárcsak a szabadság és egyenlőség összeegyeztethetlensége (hiába maradt rajta máig a francia fémpénzen: Liberté, Égalité, Fraternité), az egyenlőség nélküli szabadság (London), a szabadság nélküli egyenlőség (Falanszter) problémája, mely már Madách kortársait, Eötvöst, Keményt is teljes időszerűségével foglalkoztatta.

Hogy mennyire autonóm és invenziózus kutató szerzőnk, arról leginkább az elmúlt évtizedek „nagyságai”-val kapcsolatos elfogulatlansága győz meg. Rámutat például a dekonstrukció doktrínájának tarthatatlansá-

gára. A logocentrizmus lerombolásának illúziója – vallja Bíró Béla – a bármiféle egyértelműség és koherencia tagadása olyan bizonyosságot tételez fel, amely bizonyíthatatlan. Amikor a dekonstrukció abban a hiszemben van, hogy az emberi szellem fejlődésének utolsó, legmagasabb stádiumát képviseli, akkor olyan végleges igazságok birtokosának tünteti fel magát, amelyek ellen fegyvert (vagy legalábbis dekonstruktor trükköket) ragadott. Minden arra mutat, hogy nem sikerült szert tenniük a befogadás immanenciájára, hanem kizárólag egy „inadekvát vizsgálati módszerre”, ami a deklaráció szintjén logocentrizmus-ellenes, valójában szélsőségesen logicista (azaz következetesen következtelen) módszer (155). Bíró Béla tehát nemcsak a régiek, hanem az újak gyengéit is keresi, s nemegyszer meg is találja, nem konjunktúralovag, hanem őszinte és kérlelhetetlen „rákérdező”.

Bátor, olykor merészen kockáztató, a tévedés csapdait sem messze kerülő irodalomtörténész szerzőnk. Szellemes és nagy tudású vizsgálódó, akinek igazi érdeme nem is elért eredményeivel, hanem sok mindent megkérdőjelező, inspiratív okfejtéseivel mérhető. ☒

IMRE LÁSZLÓ

**Köszönjük támogatóinknak, hogy felajánlották
személyi jövedelemadójuk egy százalékát a Hitel Alapítványnak!
A befolyt összeget – 200 591 Ft-ot –
teljes egészében a Hitel folyóirat kiadására fordítottuk.**

A Hitel decemberi számának szerzői

Ablonczy László (1945) Budapest
Ágh István (1938) Budapest
Bónis Ferenc (1932) Budapest
Cukor György (1951)
Törökbálint
Csoóri Sándor (1930) Üröm
Csordás Zoltán (1970) Budapest
Deák Mór (1959) Kistarcsa

Dobozi Eszter (1956) Kecskemét
Falusi Márton (1984) Budapest
Fekete Richárd (1986) Pécs
Gál Sándor (1937) Kassa
Imre László (1944) Debrecen
Jobbágyi Gábor (1947) Budapest
Lukács László (1950)
Székesfehérvár

Nagy Mihály Tibor (1959) Békés
Restár Sándor (1952) Budapest
Rott József (1964)
Magyaregregy
Szabados György (1971) Telki
Tornai József (1928) Budapest
Vasadi Péter (1926) Budapest
Veress Zoltán (1936) Stockholm